

VALag utca	-- Alagút utca	/5B/
VAlagút utca	-- Alagút utca	/5B/
var utca	-- Avar utca	/8B/
Váro-kúti út vá.	-- Város-kúti út vá.	/128B/
Vas Gebe utca	-- Vas Gereben utca	/8B/
véd utca	-- Honvéd utca	/91B/
Vér-alom utca	-- Vér-halom utca	/91B/
Vörösmáry Kertmozi	-- Vörösmarty Kertmozi	/26B/
zakó utca	-- Czakó utca	/8,78B/
Zeneló kút	-- Zenélő kút	/26B/

BOZÓKI ANDRÁS--DÖMÖTÖR ADRIENNE

#### SZENTGYÖRGYI JOBBÁGYNEVEK AZ 1400-AS ÉVEK KÖZEPÉN

A XV. századi Magyarország a feudális nagybirtokok országga volt, a század közepén a települések és pusztabirtokok negyven százalékát az ország hatvan leggazdagabb nagybirtokosa, bárója uralta. A Debrecen északi szomszédságában fekvő Szentgyörgy település az Árpád-kortól kezdődően évszázadokon át a Gutkeled nemzetségből származott Várdai család hatalmas kiterjedésű szabolcsi uradalmához tartozott. E legdélibb fekvésű Várdai-birtok jelentőségét növelte, hogy fontos nemzetközi kereskedelmi út, a Debrecent Tokajjal és Lengyelországgal összekötő országút mentén feküdt. Szentgyörgy az 1400-as évek közepére jelentős mezővárossá vált, ahol két ízben /1458, 1461/ országos vásárt is tartottak. Az 1980. évi régészeti feltárás során a hajdani Szent György-templom romjának környékén XV. századi, skandináv eredetű, ezüst pénzérméket találtunk, amiből arra következtetünk, hogy a szentgyörgyi vásárokon bizonyára megfordultak külföldi kereskedők is.

A hűbéri tulajdonban levő föld túlnyomó részét, a szentgyörgyi földet is, a jobbágyok tartották közvetlen birtokukban: telküket életük végéig megtarthatták, átörökölhették és végrendelkezhettek róla. A mezőgazdasági nagybirtok tehát „nem mezőgazdasági nagyüzem, hanem túlnyomóan /vagy egészében/

paraszti kisüzemek konglomerátuma, a paraszti szolgáltatások /feudális járadékok/ nagy területről való behajtásának szervezete." /PACH ZSIGMOND PÁL--VARGA ISTVÁN: „Mátyás, az igazságos.” História. V[1983], 1. sz. 3--5./

A szolgáltatásoknak három fajtája ismeretes: a munkajáradék, a terményjáradék és végül a legfejlettebb forma, a pénzjáradék /adó/. Az utóbbi a paraszti árutermelés viszonylagos fejlett formájára vall: a paraszt csak a városi piacra, a vásárookra való termelés révén jutott pénzhez. Így volt ez Szentgyörgyön is. Országos vásárain -- a mezőgazdasági terményeken kívül -- gazdát cseréltek a kibontakozó helybeli kézműves ipar termékei is. /BÁCSKAY VERA: Magyar mezővárosok a XV. században. Értekezések a történeti tudományok körében. 37. sz. Bp., 1965./

A korabeli urbáriumok rendszerint a pénztételekkel kezdik a jobbágyi szolgáltatások felsorolását. A Zichy család okmánytárában Szentgyörgyről három egymást követő év /1452, 1453, 1454/ adókimutatása maradt ránk. /ZichyOkmt. IX./ Az 1453. évi névjegyzéket -- a másik kettővel történő összevetés megkönnyítése végett -- a 18-as számú tétellel kezdjük.

<u>1452</u>	<u>1453</u>	<u>1454</u>
1. Mathe Chala	18. Mathe Cala	1. Mate Chala
2. Emericus Penteg		2. Emericus Penteg
3. Baza Peter		3. Thomas Baroch
4. Jacobus Veg		4. Jacobus Veg
5. Brictius Baboli		5. Brictius Biro
		6. Stephanus Bws
		7. Paulus Bws
6. Petrus Bws		
7. Andreas Biro	19. Andreas Baroch	8. Andreas Baroch
	20. relicta Blasii	
	Kerekes	
	21. Valentinus Kerekes	





145214531454

24. Nicolaus Rede

13. Nicolaus Rede

29. Antonius Tot

14. Benedictus Tarka

15. Johannes Bori

16. Georgius Sartor

25. Benedictus Penteg

30. Benedictus Pentek

17. Gregorius Marci

E három névjegyzék tételeinek összehasonlítása eredményeként több érdekes megfigyelést tehetünk egyfelől Szentgyörgy településszerkezetét és gazdasági viszonyait illetően, másfelől pedig a történeti névtan szempontjából.

Először vizsgáljuk meg, milyen következtetéseket vonhatunk le a település szerkezetére vonatkozóan. Szentgyörgy — eddigi ismereteink szerint is — egyutcás település volt, lakóházai a Debrecen-Böszörménnyel összekötő országút /ma Szentgyörgyfalvi út/ két oldalán, a templom környékén helyezkedtek el. A listák alapján feltételezhető, hogy a Kisvárdra felől érkező adószedő házról házra járva írta össze az adófizető jobbágyok nevét, mégpedig úgy, hogy előbb az utca nyugati oldalán járta végig a házakat, majd a keleti oldalon visszatért. Ha az elképzelésünk helyes, akkor az egymáshoz igen hasonló 1452. és 1454. évi lajstromok alapján arra a következtetésre jutunk, hogy Csala Máté /1452/1, 1454/1/ házával „szemközt” /ahol az összeírást elkezdték/ az utca túlsó, keleti oldalán /ahol az összeírást befejezték/ Péntek Benedek /1452/25, 1454/30/ háza állt.

Kik laktak az utca déli, Debrecen felőli végén? Kiszámíthatjuk, ha a listákat „megfelezzük”. Sokkal pontosabb választ kapunk azonban, ha az előbbi jegyzékeket összevetjük az 1453. évivel, ahol a névsor Kerekes Mátyás nevével kezdődik és özvegy Sóné nevével végződik. A Monostor falu felől érkező adószedő az 1453. évi jegyzék szerint az utca déli végén, a keleti oldalon kezdte meg az összeírást, úgy haladt észak felé. Az utca közepe táján, a mai Klastrom-parton előbb a Szent György-kápolnához, majd a temetőhöz és a Szent György-templomhoz érkezett,



ahol jegyzékbe vette a település feltehetően egyetlen írástudó emberének a nevét /vö. Caydan litteratus/.

A templom környéke lehetett a kis település „központja”. A jegyzék szerint itt találjuk a kézműveseket, akiknek foglalkozást jelölő vezetéknevét korabeli szokás szerint az adószedő nem magyarul, hanem latinul jegyezte fel: faber 'kovács', sartor 'szabó, varró'. /Lásd 1453/16: Georgius Sartor, 1454/28: Thomas Faber./

A település szerkezetének és az adószedő útjának vázlata a következő:

1452	ÉNy /Mathe Chala/	Y	↑	ÉK /Benedictus Penteg/
--				/Szent György-templom/
	DNy /Valentinus Zos/			DK /Mathias Kerekes/
1453	ÉNy /Mate Cala/		↑	ÉK /Gregorius Marci/
--				Caydan litteratus
	DNy /relicta Sosne/		↓	DK /Mathias Kerekes/
1454	ÉNy /Mate Chala/	Y	↑	ÉK /Benedictus Pentek/
--				/Szent György-templom/
	DNy /Anna Sos/			DK /Mathias Kerekes/

Bár a három listán a jobbágynévek száma megközelítően azonos, ez koránt sem jelenti azt, hogy Szentgyörgyön az adózó porták száma csupán harminc körül lehetett. Erről egészen biztosat még a nevek elemzése, egyeztetése után sem mondhatunk, mivel másfél tucatnál is több azoknak a neveknek a száma, amelyek csak egyszer fordulnak elő, így joggal feltételezhetjük, hogy olyan jobbágyok is éltek Szentgyörgyön, akik 1452 és 1454 között nem fizettek adót, ezért a nevük sem olvasható a vizsgált urbáriumokban.

A gazdaságtörténeti vonatkozású adatoknak /a kivetett adók összegének, az állatállomány megoszlásának stb./ elemzésére itt nem vállalkozhatunk, ezért áttérünk a nevek vizsgálatára.

A XV--XVI. század a kételemű névrendszer kialakulásának és állandósulásának a kora. A jobbágyoknak vagyontárgyként való nyilvántartása szükségessé tette, hogy a személyneveket, amelyeknek a száma nem volt túlságosan nagy, megkülönböztető



elemekkel lássák el. A hivatalos névadás latin mintára történt: a személynevet, amely megelőzte a megkülönböztető névelemet /a későbbi családnévet/, igyekeztek mindig lefordítani latinra. A szentgyörgyi lajstromok is a szabályos latin minta alapján készültek, csupán néhány „elírás”, kivételt találunk bennük: 1. Baza /vagy Kasza?/ Péter /1452/3/ nevét magyar sorrendben írták. 2. Méhész István neve az 1454. évi jegyzékben /14. tétel/ hiányosan /személynév nélkül/ fordul elő. 3. Hasonló módon hiányos az „írástudó” Kajdán neve az 1453. évi listán. 4. Bertalannak /ez lehet személynév és családnév is/ szintén hiányosan fordul elő a neve: 1452/21. 1453-ban már özvegy felesége neve került a jegyzékbe, egy évvel később pedig feltehetően a fia neve.

A listákon néhány apai keresztnévből származó vezetéknévet is olvashatunk, ezeket szintén latinra fordították és genitivusban használták: Bálint /1452/8, töredékes forma: Vale..., 1454/9, Valentini; Márk/us/ /1453/17, Marci, esetleg a Márton név becéző változata/. A Cosmay /1453/4/ feltehetően a Kozma apai névből származott, megkapta „az -é birtokos jelet, amely i-vé változott” /KÁLMÁN BÉLA, A nevek világa. Bp., 1969. 72--4/, bár helynévből képzett alaknak is felfogható. A Bori családnév is valószínűleg személynévi eredetű: Bor a Barnabás régi becézett változata /1452/10, Bori; 1453/22, Bori; 1454, Bors, amely bizonyára elírás. Korábbi rokoni viszonyra utalhat a gyakran előforduló Ős név /1452/9, Johannes Ews; 1452/18, Valentinus Ews stb./, de az is lehet, hogy elírás: Bws ~ Ews. A Kele bizonyára a Kelemen név becézett változata.

Szentgyörgy lakossága magyar volt, de néhány idegen eredetű vezetéknévet is találunk a lajstromokban: Kajdán János /1452/19: helytelenül Baydan-nak írva -- ezen a listán a nagy B gyakran szerepel a K helyett --, 1454/22: Kaydan/, Kajdán István, Kajdán deák, Kajdán Antal és Kajdán Lukács. A Kajdán /Gajdán/ név, amely Hajdúböszörményben napjainkban is eléggé elterjedt, feltehetően kun eredetű. A Kajdánok azoknak a kunoknak a megmagyarosodott leszármazottai lehettek, akik ezen a környéken a XIV. században még szép számmal éltek. A Holach



név /1454/23/ valószínűleg Oláh-nak olvasandó /vö. Eles ~ Heles/. Idegen származású lehetett Tót Lőrinc és Tót Antal is.

Az eredetileg foglalkozást jelölő vezetékneveket a listán magyarul írták: Kádár István /1452-ben hibásan Bador-nak írva/, Kerekes Máttyás, Kerekes Balázs, Kerekes Bálint, Méhész István, Pásztor Imre és talán Kutas Ferenc, illetve Bíró András, Bíró Bereck és Háló Balázs. E megkülönböztető nevek -- a latinra fordított Szabó és Kovács nevektől eltérően -- már bizonyára állandósultak és családnevekké váltak, tehát már nem jelölték viselőjük foglalkozását.

A Sós név foglalkozásnév is lehetett: Sós László /1452/17: Zos, 1453/3: Sos/. Sós Bálint /1452/14: Zos, 1453/26: relieta Sosne, 1454/16: Anna Sos/. Ez utóbbi adat a jobbágytelkek örökölhetőségét bizonyítja. A három jegyzékben egyébként az Anna az egyetlen női név.

A családnevek egy része feltehetően első viselőjének külső tulajdonságára utal: Tar Jakab, Tarka Benedek, Éles /He-lyes?/ János, másik része pedig az egyén valamilyen belső tulajdonságát jelöli: Bús Péter, Bús István stb. Talán ide sorolható a Csala név is /a csalogató, csábító szóból/. A többször előforduló Péntek /Penteg, Pentek/ név pedig valószínűleg valamilyen jeles napra, talán első viselőjének születésnapjára emlékeztet.

A nevek helyesírása az adott korban még nem állandósult. A z betű hol sz /Mehez/, hol s hangot /Zos/ jelöl. Az s betű szó végén mindig s /Kerekes, Eles, Sos, Kutos, Ews, Bws/, de a szó belsőjében jelölhet sz /Pastor/, illetve z vagy zs hangot is /Cosmay, Blasii/. Az utóbbi feltehetően a latin helyesírás hatása. Latin hatással magyarázható a k ~ c váltakozás a Kutos ~ Cutos, Kaydan ~ Caydan /Gaydan?/ stb. szavakban. A cs hang jelölésére a c betűn kívül /Cala/ használják a ch /Chala/ és a cy /Cyupa/ betűkapcsolatot is. A ch hangértéke nem világos a Baroch és a Holach nevekben. A Pentek szó több alkalommal Penteg alakban fordul elő.

Nyelvjárási sajátosságokat a fent elemzett családnevekben nem találunk. Az északkeleti nyelvjárássra jellemző í-zés

/vő. Mehez, Veg, Pentek/ és az ou kettőshangzó ejtése /Tot, Sos, Biro, Halo/ egyetlen szóban sem tükröződik. Az Ews ew betűkapcsolata nem kettőshangzóra utal, hanem arra az egyszerű tényre, hogy az ő írásmódja a XV. században még nem állandósult.

A jegyzékek írásmódja, helyesírása alapján nem lehet pontosan megállapítani, hogy különböző személyektől vagy ugyanazon adóösszeírótól származnak-e a listák. Bizonyos sajátosságok az első és a harmadik, más vonások az első és a második, illetve a második és a harmadik lista hasonlóságát bizonyítják.

A XVI. század végén a meg-megújuló török támadások következtében Debrecen környéke elnéptelenedett, lakatlaná, pusztává vált Szentgyörgy település is. Újratelepítésére csak másfél-két évszázad múlva, az 1700-as évek második felében került sor. Levéltári adatok híján nem tudjuk bizonyítani, hogy a Tar, Sós, Vég, Kerekes családok az őseik földjére visszatelepülő régi jobbágycsaládok voltak-e vagy új telepesek. Valószínű, hogy nem a régiek, mint ahogy a község sem a régi helyén épült újra, hanem attól távolabb. Csak az országút menti templom romos alapfalai a régiek, a föld évszázadokon át őrizte őket.

LÉVAI BÉLA

A GARAM--IPOLY KÖZÉNEK SZEMÉLYNEVEI A XV--XVI. SZÁZADBAN II.  
/Első része a NévtÉrt. 9. sz. 31--54. lapjain jelent meg./

A családneveket először föltételezett névadási indítékaik szerint csoportosítom. Ez a szempont majdnem azonos a jelentés-tani indítékú vizsgálattal, de bizonyos neveket /Holló, Kánya stb./ metaforikusnak, másokat /Kakonya, Kapa stb./ szimbolikusnak tekintve nem a jelentésük szerinti beosztásba kerülnek, hanem abba, amelybe az általuk jelképezett tulajdonság, szokás, foglalkozás, tevékenység stb. tartozik. Ezek után az alábbi csoportokat különítem el: egyénnevek /keresztnevek és ősi egyelemű nevek/, helynevek, népnevek, foglalkozásnevek, külső vagy belső tulajdonságra utaló nevek, az eddigi kate-